

des struktureret, end den var, da den var levende nutid med alle muligheder åbne».

Endelig er der en lille bemærkning med hensyn til definitionen af historien som videnskab.

Det er svaret på det spørgsmål, der ligger i titlen: »Hvad er Historie«. Det meddeles på s. 52 med følgende sammenfatning: »Historie er en videnskabeligt funderet opfattelse af social relevant menneskelig adfærd og ikke menneskelige forhold, som er relevante for social menneskelig adfærd, således at disse fænomener beskrives i deres tids- og stedsbetingede individualitet«. Definitionen er udarbejdet i forlængelse af den norske historiker Ottar Dahls formulering. Den vil nok have mulighed for at blive almindeligt antaget. Den eneste tilføjelse, som anmelderen kunne ønske, var ordet handling foran adfærd; således at man altså udtrykkelig sidestillede menneskelig handling og adfærd. Nu skal det straks tilføjes, at forfatteren bevidst har valgt ordet adfærd i stedet for handling, fordi adfærd også omfatter menneskelig aktivitet, som ikke i udpræget grad er formålsbestemt. Anmelderen kan ikke komme fri af den opfattelse, at »adfærd« fortrinsvis er ikke-formålsbestemt menneskelig aktivitet, og at det ville være hensigtsmæssigt at fastholde en sondring mellem den formålsbestemte og den ikke-formålsbestemte menneskelige aktivitet også i definitionen, og at det følger vil være rigtigt at bruge begge ord. Hvis man gør det, vil man f. eks. få en fin forbindelse til de overvejelser, forfatteren gør sig om motiv og årsag i bogens sidste del.

Det er meget interessant at følge H. P. Clausen gennem den historiske videnskabs irgange; han er en klog og omhyggelig vejleder, og i en meget tiltalende form er han suveræn i forhold til sit materiale, men – han bruger for mange svære ord.

Troels Fink.

Niels Skyum-Nielsen: Kirkekampen i Danmark 1241–1290. Jakob Erlandsen, samtid og eftertid. (Munksgaard, 1963). 357 s.

I middelalderens europæiske samfund gik der en dyb kløft mellem gejstligt og verdsligt. Det betød bl. a., at det enkelte menneskes øvrighed var både staten og kirken, både kongen og biskoppen, både kejseren og paven. Om grænselinjen mellem de to øvrighedsmagter opstod der ofte skærmydser. Det kunne ikke bidrage til harmoni mellem parterne, at de udøvede deres myndighed efter to forskellige retssystemer, de enkelte landes verdslige ret og den internationale kirkeret.

Danmark danner i denne henseende ingen undtagelse. Efter vikingetidens afslutning fulgte landet hurtigt i de europæiske kulturlandes spor. Det gamle kongedømme og den nye kirke fik stadig større samfundsmæssig betydning; overvægten lå klart hos kongemagten; alvorlige rivninger mellem kirke og konge forekom i 12. årh. under ærkebiskop Eskil, men i Valdemarstiden prægedes forholdet atter af gensidig tolerance. Efter Valdemar Sejrs død 1241 gik balancen i samfundet tabt; en voldsom kirkekamp tog sin begyndelse.

Dr. Skyum-Nielsens disputats behandler denne kirkekamps første fase, hvis dominerende skikkelse er ærkebisp Jakob Erlandsen. Fremstillingen tager sit udgangspunkt i striden i 1240'erne mellem Erik Plovpenning og bisp Niels Stigsen af Roskilde og føres frem til 1290, det år, da kirkekampen gik ind i sin anden fase med Jens Grands overtagelse af ærkebispstolen i Lund.

Sin formentlig største indsats har forfatteren gjort ved grundigere end nogen tidligere forsker at sætte sig ind i den kanoniske ret. Sine kirkeretslige kundskaber synes han at udnytte i 3 planer: 1. Til at forklare en lang række kilders funktion i tilblivelsesøjeblikket. 2. Til at sammenholde de danske gejstliges kirkeretslige ved-

tagelser og argumentationer med europæisk kirkeret 3. Til at fremsætte teorier om kirkekampen som politisk foreteelse. Grundigst går dr. S-N til værks på de to første felter og når her til fremragende resultater. I den politiske analyse er han mindre konsekvent, og visse af hans teorier lader sig måske anfægte.

Til kirkekampens historie foreligger der et for dansk middelalder enestående rigt kildemateriale. Rammende siger S-N (s. 89), at »de mange akter fra 1250'erne virker næsten som en art himmelbreve, der daler ned gennem rummet og mætter historikerens videbegærlighed, mens han for tiden før og efter maa nøjes med oplysninger, der langtfra kan tilfredsstille hans professionelle nysgerrighed«. En samlet kildekritisk prøvelse af de forskellige klageskrifter har imidlertid aldrig været foretaget, og dr. S-N's første fortjeneste ligger da i, at han i en artikel i tidsskriftet *Scandia* bd. 28 1962 har foretaget en sådan prøvelse. Det er her lykkedes for hvert enkelt af de i tilfældig rækkefølge overleverede aktstykker at fastslå tilblivelsestidspunkt, ophavsmænd, tilblivelsesmåde og funktion i tilblivelsesøjeblikket. Ofte er dog mere end almindelig kildekritisk skarpsindighed nødvendig ved benyttelsen af kilderne til kirkekampens historie, fordi et aktstykkets ophavsmand har ladet det blive til som led i et handlingsmønster, der bestemtes af kirkerettens spidsfindige regler. Dr. S-N hjælper med sin disputats fremtidige forskere ud over denne vanskelighed ved at vise, hvorledes kirkerettens krav har influeret på de begivenheder, kilderne giver os oplysning om.

Det kan således nævnes, at denne fremgangsmåde sætter S-N istand til at give en ny og mere nuanceret forklaring på pave Innocens 4's holdning til Erik Plovpenning under sidstnævntes konflikt med Niels Stigsen. Man har hidtil fulgt Hans Olrik i at se et omsving i Innocens' holdning

fra velvilje ved kongens klage over bispem i 1245 over utilfredshed i 1247 til ubændig vrede i 1249. S-N kan påvise, at paven ikke på noget tidspunkt før Niels Stigsens død i landflygtighed 1249 tog parti i sagen; kurien fulgte imidlertid kirkerettens regler og lod hovedsagen, at kongen havde anklaget bispem for paven henstå, indtil kongen var kommet paven imøde på det efter kirkeretten ufravigelige punkt, at en biskop ikke måtte fordrives fra sit stift, så længe der ikke var fældet dom over ham. Om denne sekundære sag, kravet om bispem's gensættelse drejede sig da Innocens 4's konflikt med Erik Plovpenning. I hovedsagen, spørgsmålet om Niels Stigsen var skyldig i majestætsforbrydelse, tog Innocens aldrig noget standpunkt.

Kilderne til disse begivenheder er de mange pavebuller, der er bevaret om sagen; men de afgiver først deres oplysninger om handlingsforløbet i det øjeblik, hvor de læses i lyset af S-N's store kendskab til den kanoniske ret.

En anden kilde, som S-N ad denne vej har bragt til at give os ny viden, skal nævnes, fordi den kaster lys over hele den politiske situation omkring kirkekampen. Den 30. september 1266 fældede den pavelige legat kardinal Guido i Slesvig domkirke en knusende dom over kong Erik 5. og det danske rige. De landflygtige bisper Jakob af Lund og Peder af Roskilde samt fire andre gejstlige skulle under trusel om band over kongen og interdikt over riget genindsættes i deres embeder og modtage store erstatninger fra kongen; kongen skulle inden 28. oktober garantere prælaternes sikkerhed. Om den kongelige politik i denne situation skaffer S-N ny viden ved til 1.-10. oktober 1266 at datere et kongebrev fra kong Erik til kardinal Guido. Brevet viser sig i lyset af kirkeretten at være en intet mindre end genial kongelig udnyttelse af et svagt punkt i kardinalens dom. Man

stillede formelt den ønskede garanti og appellerede til overflod kardinalens betingede dom til paven. Efter kirkeretten skulle derefter hverken bands- eller interdiktdommen respekteres. Dette synspunkt accepteredes af pave Gregor 10. ved den endelige dom i 1274. S-N fastslår, »at hvem der end står bag det raffinerede spil mod kardinalen – rådgiverne for de kongelige kommer til at stå i nyt lys. Norvin har et sted karakteriseret dem som lovtrækkere og halvstuderende røvere. Nu tør vi sige, at de var førsteklases jurister...« (s. 226).

Det således indvundne resultat turde være af betydning til karakteristisk ikke alene af den kongelige politik i kirkekampen, men af den kongelige regerings kvalifikationer i 1260'erne i det hele taget.

En anden type betydningsfulde resultater når S-N som nævnt ved at se danske kirkeretslige vedtagelser på en europæisk baggrund. Fra det omhandlede tidsrum foreligger to vigtige vedtagelser af det danske provinskonsilium, Odensebeslutningen 1245 og Vejlekonstitutionen 1256. Den første karakteriseres af S-N som en bandsdom mod kirkeranere i almindelighed, hvorimod det ikke kan påvises, at den retter sig mod kongen i særdeleshed. S-N kan påvise, at den kopierer en lignende engelsk bandsdom vedtaget i Oxford 1222. Vejlekonstitutionen af 1256 derimod betegner ved sin pålæggelse af interdikt i tilfælde af en biskops fængsling et for hele Europa enestående højdepunkt af streghed. Et studium af Jakob Erlandsens hele argumentation under diskussionen med kongen fører til en lignende konklusion. Ærkebispens hørte med sin opfattelse, at paven kunne lovgive også om den verdslige danske strafferet, til i Europas ultramontane avantgarde.

Vanskeligere falder det at vurdere de politiske konklusioner i S-N's arbejde. Det må fastslås, at læseren ikke skal vente sig en tilbundsående ana-

lyse af kirkekampen som politisk fænomen. En sådan er næppe heller forfatterens præntion; hans hovedansættelse er den med så store resultater gennemførte kirkeretslige kommentering af kilderne. På den anden side opridses i indledningskapitlet på dansk og europæisk baggrund en problemstilling, som er klart politisk. Juræen ses som et våben i den politiske kamp, idet »politiske standpunkter søgte sig en juridisk begrundelse« (s. 12). Og i slutningskapitlet er konklusionen ligeledes af politisk art: kirkekampen endte i en stor sejr for den kongelige part og afspejler overhovedet en meget stærk dansk kongemagt. En så betydningsfuld (og formentlig rigtig) konklusion ville falde med langt større vægt, såfremt forfatteren mere konsekvent havde analyseret kirkekampen som politisk magtspil. Som bogen nu foreligger, rummer den kun spredte teorier om den politiske målsætning, om magtmidler og taktik hos de danske bisper, hos kongen og hos kurien.

Specielt under behandlingen af den politiske debat mellem kong Kristoffer 1. og Jakob Erlandsen savnes et dybere politisk perspektiv. Med et sådant som udgangspunkt ville forfatteren næppe være forfaldet til ejendommeligt banale moralske domme over sagens parter (s. 60, s. 90). Den opfattelse fremsættes (s. 106), at ansvaret for den dyberegående splittelse efter 1256 falder på kongen. En sådan teori ville falde med større vægt, hvis den var bygget på en analyse af den kongelige politik.

S-N kan ikke siges at have forklaret kirkekampen. Den indledende historiske redegørelse for forholdet mellem konge og kirke følges ikke op af en forklaring på, at de to øvrighedsmagter, de to retssystemer, kom i konflikt fra 1240'erne. Var det ved en naturlovs bud? Var det ved et initiativ fra en af parternes side? Ændrede nogen af parterne politisk strategi?

Om detaljer vil der kunne tvistes.

Odensedommen af 1245 hævdes, som antydnet, at være et aktstykke uden betydning for kirkekampen, da den kopieredes efter et engelsk forbillede, som ikke havde politisk sigte. Men hindrer den omstændighed, at beslutningen havde engelske forbilleder, at Erik Plovpenning kunne opfatte den som en politisk udfordring?

S-N afviser den opfattelse, at Jens Grand allerede ved sin overtagelse af ærkesædet har haft til hensigt at slå ind på en revanchepolitik overfor kongemagten, og skildrer ham som en rig, dygtig gejstlig med lyst til at styre Lundekirken og sikre dens rettigheder bl. a. mod kongemagten. Han har ment at kunne krydse mellem skærene. S-N anfører med rette, at ingen kilder oplyser os om, at J. G. havde revanche-tanker i 1290, thi forholdet er just det, at ingen eksisterende kilder tillader os at tillægge Jens Grand bestemte motiver i 1290. Derfor kan heller ikke S-N's teori om hans planer ved overtagelsen af embedet anses for dokumenteret.

Indvendinger af denne art kan dog ikke rokke ved bogens hovedresultater. Ingen historiker vil fremtidig kunne benytte ærkebisperidens akter uden at støtte sig til dr. S-N's disputats.

Helge Paludan.

Troels Dahlerup: Studier i senmiddelalderlig dansk kirkeorganisation. (Gad, 1963). 186 s.

I middelalderens Danmark var det af største betydning for hele samfundets liv, at der fandtes to retsapparater, et verdsligt og et gejstligt. Grænsen mellem de verdslige og gejstlige domstoles myndighedsområder var altid flydende; kompetencestridigheder var næsten uundgåelige og kunne i værste fald antage et omfang som kirkekampen i det 13. århundrede.

Arkivar Troels Dahlerup har indlagt sig stor fortjeneste ved at belyse udviklingen af det kirkelige retsappa-

rat i Danmark i en række afhandlinger, der er resultatet af grundige studier i international kirkeret og trykte og utrykte danske kilder. I det her foreliggende arbejde skildres to kirkelige embeder, landdekanatet i Lunde stift og generalofficialatet i Roskilde.

Bogen giver dog langt mere end en beskrivelse af to enkeltembeder. Gennem sin analyse af de til disse knyttede funktioner bibringer forfatteren os ny viden om væsentlige sider af det kirkelige magtapparats funktion i middelalderen. Han giver et slående indtryk af, hvor store forskelle der fra stift til stift var i det gejstlige administrationsapparats struktur, selv inden for den relativt lille lundensiske kirkeprovins. Dette var atter en følge af, at der inden for en så betydningsfuld institution som kirken måtte opstå interne modsætningsforhold ikke blot af teologisk, men også af magtpolitisk art. For udviklingen af de i de foreliggende afhandlinger behandlede embeder blev således modsætningsforholdet mellem bisperne og de beneficerede højgejstlige af afgørende betydning. I de fleste stifter fik dette modsætningsforhold til følge, at sysselprovsten og biskoppens officialer konkurrerede om retten til en række funktioner, af hvilke den vigtigste var udøvelsen af den kirkelige jurisdiktion.

Således varetoges biskoppens domsret i Roskilde stift af generalofficialen, hvis embede efter fransk-nederrlandske forbilleder indførtes i slutningen af 13. årh. Midt i 14. årh. forsvinder embedet på uforklarlig vis fra kilderne, men dukker atter op i 1384 for som bispens vigtigste våben i kampen mod de med kapitelsprælaturerne forbundne sysselprovstier at blive af stadig større betydning. Umiddelbart før embedet afskaffedes ved reformationen, vandt bispen den endelige sejr over sine medbejlere, således at al gejstlig jurisdiktion udøvedes på bispens vegne gennem generalofficialen og underordnede lokalofficialer.